GUNNO EURELIUS DAHLSTIERNAS LIVSVERK

Generallantmäterikontorets Pommerska kommission

HAIK THOMAS PORADA

UNDER DE SISTA åren av Karl XI:s och de första åren av Karl XII:s regeringstid kartlades och beskrev svenska lantmätare de områden i det tysk-romerska riket som var knutna till den svenska kronan i personalunion. Detta kartläggningsarbete, vars resultat hör till de så kallade yngre geometriska kartorna, utfördes med anmärkningsvärd disciplin och noggrannhet under några få år från 1691/92, med början i hertigdömet Pommern, fortsatte i herrskapet Wismar och slutligen utsträcktes till hertigdömena Bremen–Verden och hertigdömet Pfalz-Zweibrücken under 1700-talets första decennium. Parallellt med den svenska kartläggningen av Livland gjordes på 1680-talet även försök i Pommern, men dessa gick om intet.

Som så ofta i historien var framgången för den svenska lantmäteriverksamheten i Centraleuropa under 1600-talets sista och 1700-talets första decennium resultatet av en mans drivkraft och organisatoriska förmåga. Hans namn var Gunno Eurelius Dahlstierna.

Gunno Eurelius Dahlstierna

Gunno Eurelius Dahlstierna föddes 1661 i Örs socken i Dalsland och dog 1709 i Stralsund. Man har inte uppmärksammat den betydelse denne man hade för Generallantmäterikontorets Pommerska kommission och slutligen, från 1699, som chef för lantmäteriet i Stockholm och för hela det svenska *dominum maris baltici*. Det var unikt i lantmäteriverkets historia att dess chef i princip inte hade sitt ämbete i huvudstaden, utan utförde sina tjänsteåligganden från de svenska fästningarna Stettin och Stralsund vid södra Östersjökusten. Med tanke

Porträtt av Gunno Eurelius Dahlstierna (1661–1709). Lantmäteriet i Gävle. *Foto: Lotta Holmstedt.*

på att kungen, och med honom regeringskansliet, ständigt var på resa utanför Sverige under dessa år av Stora nordiska kriget (1700–1721) blir denna speciella omständighet mer förståelig. I vilket fall som helst hade den intensitet med vilken den svenska kronan inom loppet av några år kartografiskt dokumenterade sina tyska besittningar varit otänkbar utan Gunno Eurelius Dahlstiernas engagemang.

Vad vet vi idag om denna märkliga personlighet och hans livsverk? Gunno Eurelius fick sin utbildning vid gymnasiet i Karlstad i Värmland. Redan 1677 finner vi honom bland studenterna i Uppsala. Därifrån flyttade han 1681 tillsammans med 38 andra lantmätare till Livland som medlem i den lantmäterikommission som arbetade med reduktionen i Östersjöprovinserna. Förutom reduktionsarbetet, det vill säga återföringen av kronojord som hade fallit i adelns händer, var hans särskilda uppgift att upprätta en ny karta över Livland.

När denna kommission 1684 var tvungen att tillfälligt upphöra med sin verksamhet, erbjöd borgmästaren och rådet i Riga honom tjänsten som stadsingenjör, vilken han artigt avböjde. Istället tog

han tillfället i akt att göra olika resor på Östersjön för att öva upp sitt styrmanskap och sin nautiska kartografi. Slutligen begav han sig till Tyskland, där han 1687 tog sin magisterexamen i filosofi vid Leipzigs universitet. Han doktorerade med avhandlingen »De Electro«, vilket medförde ett erbjudande om en professur vid *Alma Mater Lipsiensis*.[1] Han tackade nej till detta erbjudande liksom till universitetet i Dorpat, som erbjöd honom en professur i matematik.

I slutet av 1680-talet stod dörrarna öppna för denne man i hela Europa efter att hans kartografiska gesällarbete i Livland blivit känt. Han fick till och med ett erbjudande om att kartlägga halvön Morea, dagens Peloponnesos, som republiken Venedig hade återerövrat från det osmanska riket 1687/88. Detta skedde troligen genom förmedling av den svenske fältmarskalken och greven Otto Wilhelm von Königsmarck, som hade gått i venetiansk tjänst och tidigare tjänstgjort som generalguvernör i Svenska Pommern. Königsmarck var också medansvarig för förstörelsen av Akropolis i Athen, som vid den tiden användes som ammunitionsdepå och som han hade sprängt i luften.[2] En kort tid senare flyttade Gunno Eurelius sin verksamhet till södra Östersjökusten.

Redan 1681 hade den svenska kronan velat genomföra en lantmäteriförrättning i Pommern, ett försök som dock förhindrades av ständerna. År 1690 beslutade den svenske kungen Karl XI att få Pommern och de andra svenska besittningarna i Tysk-romerska riket kartlagda. För detta ändamål lät han examinera sju unga lantmätare i Stockholm, som dittills hade varit studenter vid Uppsala universitet och som alla kom från Värmland, och skickade dem till Pommern 1691. Gunno Eurelius utsågs till deras inspektör.

År 1699/1700 blev Eurelius chef på Generallantmäterikontoret i Stockholm. Han var dessutom den svenska stormaktstidens viktigaste barockdiktare under dessa år (bland annat »Kunga Skald«, »Giöta kämpa wisa«, »Saxa-Kalaas« eller »Den trogna herden«).[3] Med hänvisning till hans ursprung i Dalsland och hans matematiska, geometriska och astronomiska förmågor adlades Gunno Eurelius den 26 augusti 1702 med namnet Dahlstierna.

Gunno Eurelius Dahlstiernas livsverk, att skapa en komplett kar-

tering över alla Sveriges tyska provinser, övergav han inte ens på nya position i Stockholm, där han hädanefter var ansvarig för hela det svenska riket med alla provinser. När han dog 1709 var arbetet med provinserna söder om Östersjön så gott som slutfört. Under hans ledning hade den första kompletta lantmäteriförrättningen gjorts för fyra tyska territorier, baserad på storskaliga avstyckningskartor.[4] De snabba framstegen med kartläggningen av Pommern, Wismar, Bremen–Verden och Pfalz-Zweibrücken skulle ha varit otänkbara utan hans energiska insatser.

Dahlstiernas död markerade slutet på de två första stora lantmäterikampanjerna i Pommern, som hade pågått sedan 1691/92, men inte slutet för den Pommerska kommissionen. I slutändan fortsatte lantmätare i svensk tjänst att arbeta från Stralsund fram till 1815.[5] Men de svenska kartorna, som framställdes mellan 1691/92 och 1709, anses vara »det äldsta tyska kataster« eftersom de täckte hela territorier.[6] Detta superlativ har vi Dahlstierna att tacka för.

Lantmäteriets organisation inom det svenska styret i Centraleuropa[7]

I de erövrade territorierna (Karelen, Ingermanland, Baltikum, Preussen och Heliga romerska riket) kan man notera minst två kartläggningsperioder: för det första ansträngningarna att omedelbart efter det militära erövrandet producera exakt geografiska kartor som kunde användas för militärt-administrativt beslutsfattande och detaljavmätningar för befästningar.[8] I ett andra skede gjordes en områdesövergripande framställning av grundkartor för dokumentation av egendom och som underlag för skatteuppbörd.

Den geometriska kartläggningen av Skåne skedde från och med 1681. De första omfattande kartläggningarna av den östra Östersjökusten ägde rum i etappvis form från och med 1639, med början i Ingermanland och Karelen. I Livland utfördes lantmäteri 1681–1684 och 1687 fram till den ryska erövringen 1710, i Estland 1687–1709, på Ösel och Dagö 1702–1709, i Pommern 1691–1698 och 1705–1709, i Wismar 1700, i Bremen–Verden från 1696 med avbrott fram till 1705 och slutligen från 1701 även i Pfalz-Zweibrücken.[9]

Sverige–Finland, Danmark–Norge, Ryssland, Polen och Heliga romerska riket – Östersjöns kuststater under 1600-talet. Källa: Porada (2005).

Undersökningar under 1700-talets första decennium hade blivit nödvändiga i Pommern eftersom mycket åkermark, som hade blivit öde under ofredstiderna, hade börjat brukas igen. Dessa så kallade *yngre geometriska kartor* utfördes i Pommern i skalan 1:8 333, medan kartorna i de baltiska provinserna hade en skala på cirka 1:10 400. Instruktionen för Pommern av den 15 augusti 1691 var i stort sett kopierad av den allmänna instruktionen från lantmäterikontoret i Stockholm av den 19 maj 1688, med vissa undantag för Bremen–Verden. För detta område gällde instruktionen av den 3 mars 1697 med rubriken »Instruktion för landtmätarne, hvilka äro efter K. M:ts Nådiga befallning förordnade till Hertigdömen Bremen och Verdens Geometriska aftagande, hvarefter de uti denna dem anförtrodda förrättning hafva sig att regulera och rätta.« Skillnaden angavs för följande punkter: antalet »Hufen« anges inte, istället används termerna »marschland«, »geestland«, åker, »wenden«, »jucken«, ruten och fot. Marken delas in i domäner, mejerier, byar, gods och hemman. För Bremen–Verden, till skillnad mot Pommern, skulle det renoverade arbetet skickas till Kammarkollegiet i Stockholm den 1 maj varje år, medan koncept-kartorna skulle stanna i Stade.[10]

För Livland och Pommern hade man sedan ockupationen sökt efter en lämplig skatteberäkning, eftersom de livländska och pommerska jordägarna angav sin skattepliktiga egendom efter eget gottfinnande, i enlighet med traditionell praxis för ständerna.[11] För dem skulle en exakt mätning ha medfört skattemässiga nackdelar. Ständerna gjorde därför motstånd, men år 1681 påbörjades slutligen mätningsarbetet i båda territorierna. På grund av brist på kvalificerade lokala lantmätare, olika definitioner av husskatteklasserna och en omtvistad standardisering av de längdmått som skulle användas, kunde inga framsteg göras, åtminstone inte på södra Östersjökusten.

För att fortsätta ansträngningarna i de baltiska provinserna fick alla lantmätare som fortfarande fanns tillgängliga i Sverige och Finland 1681 order om att omedelbart anmäla sig i Stockholm, för att därifrån segla tillsammans med generalmajor Robert Lichton till Riga och påbörja arbetet. Så många som 38 lantmätare tog sig an sina uppgifter, även om många snart lämnade den nybildade livländska

Relationen mellan Heliga romerska riket av tysk nation och
Hertigdömet Pfalz-Zweibrücken
Zweibrücken
Trier
Mainz
Rhen
Mosel
Saar
0 25 50 km
Åbenrå
Flensburg
Hertigdömet Schleswig
Schleswig
Husum
Rendsburg
Kiel
Eider
Kielbukten
Neumünster
Itzehoe
Hertigdömet Holstein
Lübeck
Norderstedt
Hamburg
Stade
Bremervörde
Oste
Fri riksstad Hamburg
Aurich
Emden
Grevskapet Oldenburg
Hertigdömet Bremen
Oldenburg
Bremen
Fri riksstad Bremen
Furstendömet Verden
Amt Wildeshausen
Verden
Lüneburg
Uelzen
Emmen
Cloppenburg
Wildeshausen
Hunte
Meppen
Aller
Nienburg
Celle
© IfL 2026
Red.: B. Hölzel, A. Kurth
Översättning: H. T. Porada
0 25 50 75 100 km

de skandinaviska kungarikena omkring 1650

Föregående uppslag: Tysk-romerska rikets territorier i förhållande till de skandinaviska kungadömena. De territorier som styrdes av svenska monarker, eller den svenska kronan i personalunion mellan trettioåriga kriget och Wienkongressen eller slutligen, 1903, visas i bruna färger. Källa: Porada (2005).

kommissionen. I Livland var kvaliteten på kartorna från det första skedet, som pågick fram till 1684, måttlig. För Pommern gick lantmäteriarbetet snart i stå.

År 1691 hävdade sig kungen och svenska regeringen i Pommern slutligen, med hänvisning till landdagsbesluten från hertigtiden, det vill säga 1620-talet, och den med ständerna 1681 förhandlade *recessen* samt *lustrationsinstruktionen*.[12] Lustration ska förstås som en inspektion av alla egendomar som ett underlag för en ny beskattning. Den här gången utsågs åtta svenska lantmätare till den så kallade Pommerska kommissionen. Instruktionerna för denna kommission ändrades av Kammarkollegiet och sändes till kommissionens chef Gunno Eurelius den 15 augusti 1691.[13]

Lantmätarna skulle uppvisa omfattande kunskaper inom matematik och geodesi samt ha kännedom om civil arkitektur och befästningar.[14] För att kunna göra en korrekt bedömning av jordbruksförhållandena var det även nödvändigt att behärska det tyska språket, särskilt lågtyska, och att ha kunskaper om jordbruket.[15]

Lantmäteriet inleddes alltid på våren. Lantmätarna reste från ett gods, en gård eller en by till en annan, karterade tillsammans med en eller två medhjälpare, frågade godsherrarna, bönderna, prästerna och äldre personer om ekonomiska, historiska, sociala och administrativa förhållanden och om gränsernas sträckning; de inspekterade äldre handlingar, köpekontrakt och andra avtal. På vintern omvandlades det som registrerades till så kallade färglagda renovationer, kartor och renskrivning av tillhörande texter.[16]

I de större städerna registrerades dessutom alla fastigheter med hus, ägare och invånare. Motsvarande anvisningar hade utfärdats av Generallantmäterikontoret i Stockholm i slutet av 1690-talet. För att slutligen uppfylla målet med lantmäteriet fick tjänstemän eller kommissioner i alla svenska besittningar i uppdrag att upprätta nya skatte-

register på grundval av lantmäteriet. Detta arbete var slutfört för Pommerns del 1709. På grund av Stora nordiska kriget fick dock det svenska regeringsrådet Magnus Lagerström inte fram en riktig skattematrikel förrän nästan 20 år senare, vilket ledde till att kartorna från lantmäteriet i Vorpommern fortfarande i vardagligt tal kallas »svenska matrikelkartor«.[17] I Baltikum och Ingermanland kunde däremot de nya svenska skatteregistren inte längre färdigställas på grund av de ryska truppernas ockupation av territorierna.[18]

De osäkra omständigheterna under Stora nordiska kriget fick först de svenska regeringarna i Riga, Reval och Narva – och inför den hotande ockupationen av Svenska Pommern efter slaget vid Poltava 1709 också regeringen i Stettin samt riksrådet – att överföra hela lantmäteriarbetet till Stockholm. Överföringen från Pommern till det svenska moderlandet misslyckades dock. Kartorna och textvolymerna togs av danskarna och fördes till Köpenhamn, men överlämnades efter fredsslutet till Sverige (för norra Vorpommern), och efter utdragna diplomatiska förhandlingar 1724 till Preussen (för södra Vorpommern och det angränsande västra Hinterpommern), det vill säga till myndigheterna i Berlin. En kartvolym finns till och med fortfarande kvar i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn.[19]

Rika kartarkiv över den svenska stormaktstiden

Dokumenten, som upprättades i samband med arbetet i den Pommerska kommissionen och som gällde Pommern söder om floden Peene och öster om Peenestrom, som hade blivit preussisk efter freden i Stockholm 1720, anlände i etapper från Köpenhamn till Berlin och överlämnades därifrån till krigs- och domänkammaren i Stettin. De användes därefter endast för att klargöra gräns- och egendomsfrågor. Denna del av materialet gick först till regeringsarkivet och efter 1830 till det nybildade provinsarkivet i Stettin. Kartorna och beskrivningsvolymerna som rörde resten av det svenska Vorpommern förvarades i Stralsund. Utifrån dem upprättades en skattelängd (kadastrering) 1728 som i likhet med det ursprungliga materialet knappast användes, även om kartorna konsulterades angående gränstvister i svenska Pommern, liksom i preussiska Pommern.[20]

Övergången till Preussen gav upphov till nya former av beskattning, det gamla materialet användes inte längre och föll i glömska tills det återfanns på vinden i Stralsunds regeringsbyggnad i början av 1900-talet.[21] Stralsunds bestånd av kartor från den första civila svenska kartläggningen av Pommern från omkring 1700 förenades då med beståndet i Stettins provinsarkiv. Under andra världskriget hade nästan allt arkivmaterial i Stettin flyttats till olika herrgårdar i hela Pommern av bombskyddsskäl. Eftersom kartorna och de tillhörande beskrivande volymerna fanns i trakten kring staden Anklam vid krigsslutet ingick de i grundbeståndet för Greifswalds statliga arkiv som grundades 1946.[22]

Eftersom den Pommerska kommissionen vid Generallantmäterikontoret var verksam under en längre period än den stora mätningskampanjen mellan 1691 och 1709, ända fram till slutet av den svenska tiden, övergick de sista svenska lantmätarna 1815 slutligen i preussisk tjänst och tjänstgjorde som sådana för den nu preussiska administrationen i det nya regeringsdistriktet Stralsund. Därför fanns det vid upplösningen av detta regeringsdistrikt 1932, i samband med en förvaltningsreform i Fristaten Preussen, fortfarande ett stort antal kartor, byggnadsritningar och planer från det sista århundradet av svensk styre i Stralsund. På initiativ av Greifswalds universitet överlämnades de inte till statsarkivet i Stettin, utan förvarades på universitetsbiblioteket i Greifswald, där de fortfarande finns idag. Med hjälp av denna värdefulla kartsamling från Stralsunds regering, som därmed räddades från det öde som drabbade kartsamlingen i Stettins provinsarkiv, vilken har betraktats som försvunnen sedan slutet av andra världskriget, finns en möjlighet att åtminstone börja besvara frågan om hur det svenska lantmäteriet i Pommern organiserades efter Stora nordiska kriget.[23]

Idag finns huvuddelen av arvet från den Pommerska kommissionen i Greifswald – i landsarkivet, i kartsamlingen vid universitetets geografiska institut och i universitetsbiblioteket. Delar av detta arbete finns också i Köpenhamn och Stockholm, samt fragment i Stettin och i flera kommunala och församlingsarkiv i Vorpommern. Många kartor kopierades redan under eller strax efter den egentliga kartläggningen

Geometrisk karta över ön Poel i herrskapet Wismar i Mecklenburg, ritad av Arvid Carlmark och Brynolf Hesselgren. Källa: Landeshauptarchiv Schwerin, LHAS, 12.12-1, Karten von ländlichen Gemarkungen, Kreis Wismar, Poel, 1698.

i slutet av 1600-talet, och de beskrivande texterna översattes till tyska av lantmätarna själva. Denna verksamhet som skedde på uppdrag av enskilda adelsfamiljer, städer och församlingspräster gav lantmätarna möjlighet att tjäna extra pengar. Fram till 1945, och i vissa fall till helt nyligen, innehöll därför ett antal herrgårds-, församlings- och kommunala arkiv i Vorpommern, så kallade matrikelkartor med beskrivande texter och arealberäkningar på tyska. Universitetet i Greifswald, som var det största markägande universitetet i Tyskland, förvarade också sådana kartor över sina egendomar i universitetsarkiven. För Pommerns del har sammanlagt 1 723 så kallade urkartor (*Urkarten*) och renritingar (*Reinkarten*) samt 74 volymer med beskrivningar och beräkningar från det svenska lantmäteriet 1691–1709 bevarats i offentliga arkiv och bibliotek.[24] Tyskspråkiga beskrivande texter för ett flertal marker i Svenska Pommern med titeln »Geometrische Ausrechnung . . . « förvaras idag i det nuvarande polska statliga arkivet i Stettin.[25]

Kartorna i Lantmäteriverkets arkiv, som sedan mitten av 1970-talet varit placerade i verkets då nya lokaler i Gävle, överfördes 2008 till Riksarkivet i Stockholm och blev därmed mer lättillgängliga för forskare.[26] I denna samling ingår också kartor från de svenska avmätningarna i Wismar, som huvudsakligen producerades i samband med en kampanj i Amt Neukloster under andra tredjedelen av 1700-talet.[27] Kartorna för den första svenska kartläggningen av ön Poel från 1698 återupptäcktes nyligen i Landeshauptarchiv Schwerin, inklusive de beskrivnings- och beräkningstexter som finns bevarade i Greifswalds landsarkiv.[28]

Även för hertigdömet Pfalz-Zweibrücken är det möjligt att, förutom för enskilda kartor som förvaras i Riksarkivet, delvis rekonstruera förloppet i den kartläggning som utfördes under Brynolf Hesselgrens och Jonas Sundahls ledning. Tack vare intensiv forskning har hittills ett 70-tal av de ursprungligen 220 kartorna hittats i både statliga och kommunala arkiv i Pfalz.[29] I Greifswalds landsarkiv finns också kompletterande handlingar till Hesselgrens och Sundahls kartläggning av det lilla hertigdömet i sydvästra Tyskland.

Fram till för några år sedan var den enda kända kartan över hertigdömet Bremen – med Amt Wildeshausen och domkapitlet i Hamburg samt hertigdömet (egentligen furstendömet) Verden – en karta över ön Krautsand i Elbe-floden. Den var gjord 1704 av Johan Gabriel Höök och förvaras i Stockholm. Höök var verksam i området kring hertigdömets huvudstad Stade från 1700 och framåt. Dessutom finns kartor och beskrivande texter för Agathenburg, en liten del av Amt Rotenburg från 1701, och en del av Amt Neuhaus från 1705, som nu förvaras på Stade-avdelningen i Niedersachsens landsarkiv. Inga bevis på ytterligare material från den kartläggningen har ännu upptäckts. Detta tillskrivs bristen på medel under Stora nordiska kriget och den danska erövringen av Bremen–Verden 1712, vilken ledde till att undersökningarna upphörde.[30]

Gemensamt för alla tyska territorier var att deras kartläggning utfördes av den Pommerska kommissionen, ursprungligen baserad i Stettin och senare i Stralsund. Vi vet endast lite om deras arbete, även om den sista platsen för deras kontor i fästningen vid Strelasund är

Geometrisk karta över ön Krautsand i Elbe, ritad av Johan Gabriel Höök år 1703 under hans karteringsarbete i hertigdömet Bremen och furstedömet Verden. Källa: Abteilung Stade des Niedersächsischen Landesarchivs, Karten neu nr. 11777.

känd tack vare historikern och arkivarien Dirk Schleinerts forskning. Den viktigaste frågan som fortfarande är öppen är från vilken budget de betalades, det vill säga om det var från rikskammaren i Stockholm eller från provinskammaren i Pommern.

I vilket fall som helst fortsätter den Historiska kommissionen för Pommern sitt projekt med utgåvan av den svenska kartläggningen av Pommern. Ett arbete som har pågått sedan 1911 och varit föremål för flera forskningsprojekt under de senaste åren.[31]

Tack vare lantmäteriets insats under det svenska styret har många Östersjöländer idag ett bra källunderlag för 1600- och 1700-talen, vilket gör det möjligt att undersöka den ekonomiska, sociala och ekologiska utvecklingen i hela Östersjöregionen. Under de senaste åren har det blivit allt tydligare vilka stora mängder av kartor med tillhörande beskrivande texter från den svenska stormaktstiden som finns

i svenska, finska, ryska, estniska, lettiska, tyska, danska och polska arkiv. För territorierna inom Heliga romerska riket av tysk nation har man under 1900-talet återfunnit en betydande del av arvet från de svenska lantmätarna för hertigdömet Pommern, herrskapet Wismar, hertigdömena Bremen och Verden samt herrskapet Pfalz-Zweibrücken i respektive landsarkiv.

Spår av svensktiden i en småstad i Vorpommern

Vad finns då för spår av den svenska epoken som har överlevt fram till idag? Jag vill här presentera ett exempel: min hemstad Grimmen i Vorpommern. Där, på den gamla kyrkogården vid Bahnhofstraße, har Ferdinand August von Dahlstiernas (1746–1816) gravsten bevarats.

Ferdinand August von Dahlstierna var sonson till Gunno Eurelius Dahlstierna, vars söner, kammarherren Gunno Henrik Dahlstierna (född 1700) och Anders Gottfried Dahlstierna (1702–1753), ägde godsen Daskow nära Damgarten och Neubauhof nära Franzburg i Vorpommern. De båda introducerades 1743 på Riddarhuset under nr 1 864 och fick hädanefter bära ett vapen med följande beskrivning: *en blå sköld varuti lyser en stjärna av guld emellan tvenne berg av samma metall; på vardera berget står ett litet vårdhus och däröver visar sig en zodiak av silver, som står snett över skölden, varuti synes en röd löpande oxe*.

Ferdinand August var son till Anders Gottfried. Han var underlöjtnant i sachsiska dragonregementet von Sacken och senare kapten i württembergisk tjänst. Efter att den manliga linjen i släkten Dahlstierna hade dött ut i och med Ferdinand Augusts död i Grellenberg nära Grimmen, fick släkten von Engeström i Preussen tillstånd att använda namnet »von Engeström genannt von Dahlstierna« och på så sätt föra släktens namn vidare – detta hade varit känt i svensk och pommersk historia i mer än ett sekel, och började med Gunno Eurelius Dahlstierna.[32]

Några månader före Ferdinand August von Dahlstiernas död, den 1 november 1815, upplevde den lilla staden Grimmen en mycket symbolisk dag. Överallt i staden togs det svenska riksvapnet med de tre kronorna ner och ersattes av det preussiska rikets sköld med den svarta örnen – 185 år efter att svenska trupper för första gången trängde

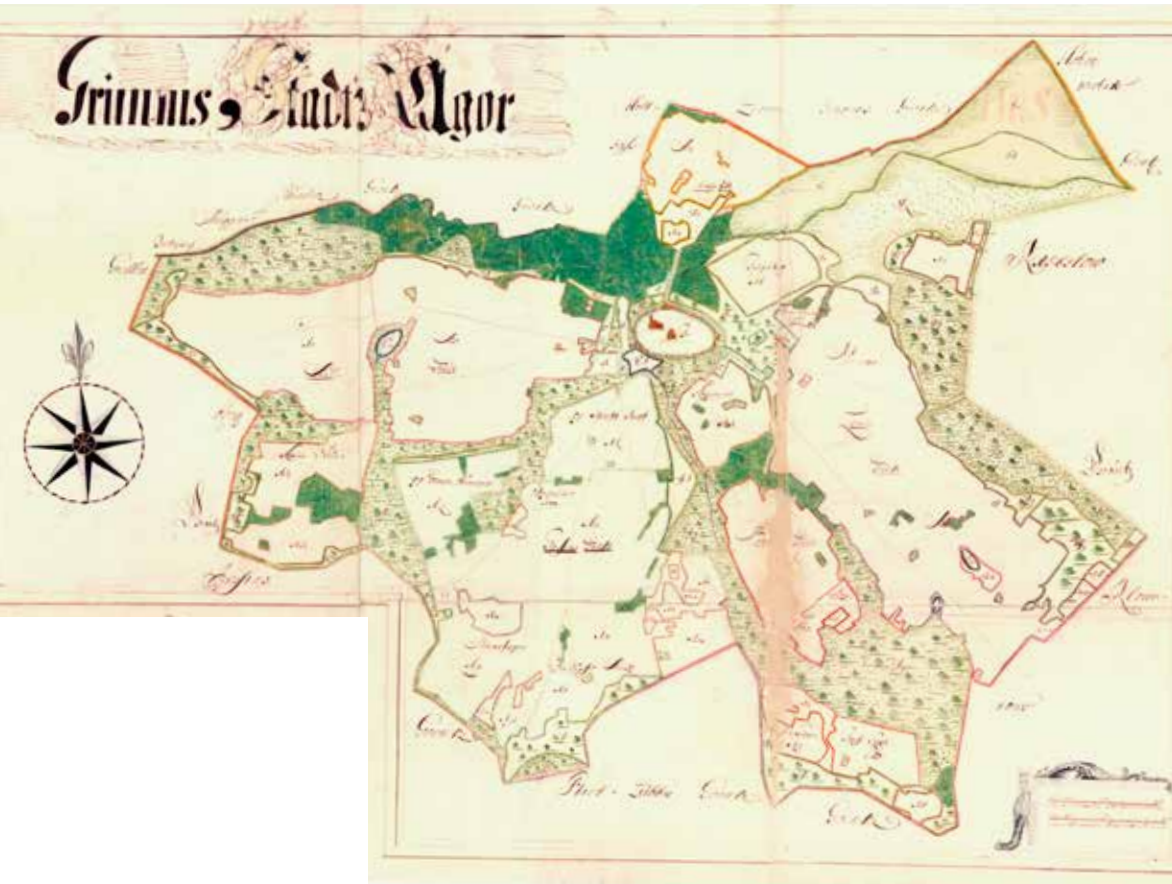

Grimmens gamla stad. Flygfoto taget från väster, 2011. *Foto: Karsten Kraehmer.*

in genom stadens portar.[33] Medan början av den så kallade svensktiden var förknippad med trettioåriga krigets förödelse, föregicks slutet av perioden av Napoleons ockupation av Svenska Vorpommern sedan 1807. Under den långa mellantiden fick folket i Grimmen, som undersåtar till den svenska kronan, uthärda ytterligare fyra svåra krig och deras följder: det Svensk-polska kriget 1655–1660, det Svensk-brandenburgiska kriget 1674–1679, Stora nordiska kriget 1700–1721 och det pommerska kriget 1756–1763. Därutöver av brandenburgisk-preussisk och dansk ockupation.

Men välsignelserna från de långa fredsperioderna, särskilt under 1700-talet, satte också sina spår i stadens utseende. Bebyggelsen inom stadsmurarna är i huvudsak ett resultat av ombyggnadsfaserna vid andra hälften av 1600- och 1700-talen.[34] En höjdpunkt under den svenska perioden var säkerligen kung Gustav IV Adolfs besök i staden vid Trebel-floden den 10 juli 1800, under vilket en livlig svensk-pommersk patriotism manifesterades på gator och i hus som var rikt dekorerade med flaggor och girlander.

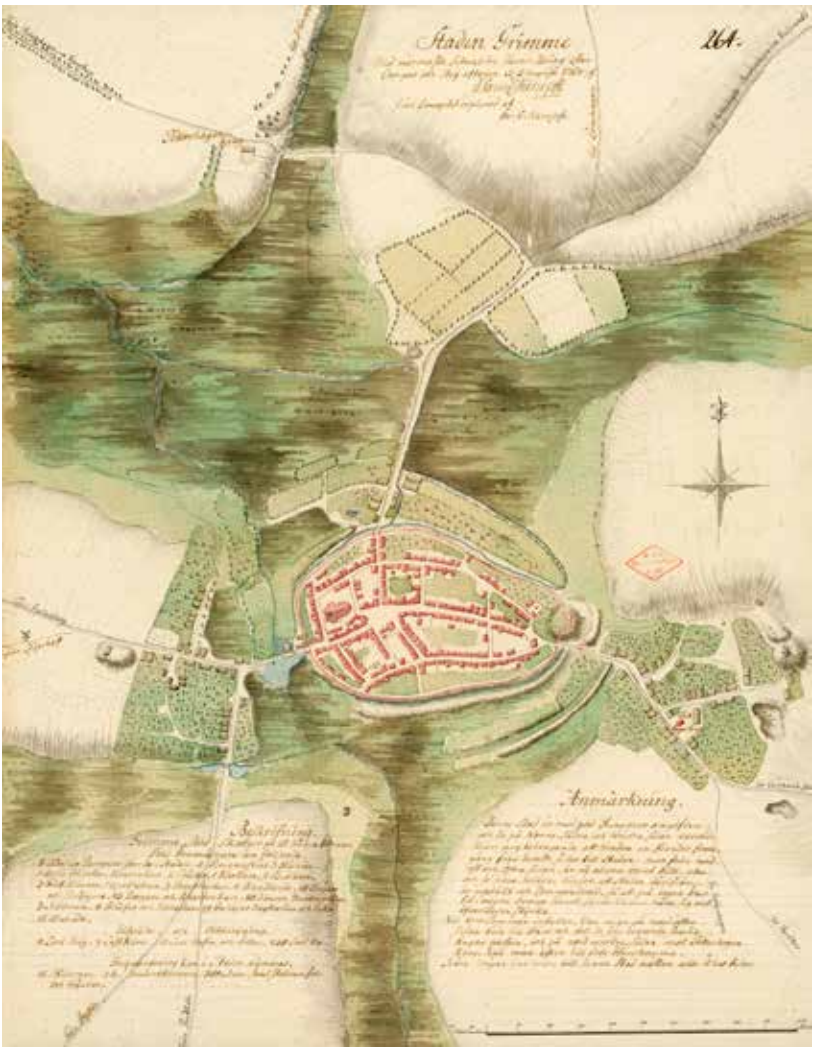
År 1802 hade Grimmen, som en del av städerna inom den pommerska ståndslantdagen, löst sina tvister med den svenska regeringen

Så kallad Reinkarte av staden Grimmen, ritad av Arvid Carlmark.
Källa: Landesarchiv Greifswald, Rep. 6a, AIVa 12.

i Stralsund om införandet av den så kallade Lagerström-matrikuleringen. Denna skatteutmätning från 1728, uppkallad efter sin författare Magnus Lagerström, går tillbaka till lantmäteriets avmätningar av hela Svenska Pommern under ledning av Gunno Eurelius Dahlstierna mellan 1691/92 och 1709 och hade varit häftigt bekämpad av de pommerska ständerna. Tvisten nådde sin höjdpunkt i en rättsprocess vid Reichshofrat, den kejsarliga domstolen i Wien, i slutet av 1700-talet.[35]

Även Grimmens råd, som var representerat i städernas kuria, rustade sig för konflikten genom att den 30 oktober 1795 låta den

Berlinska exemplaret av kartan över staden Grimmen och dess närmaste omgivningar från den så kallade svenska militäratlasen från pommerska kriget, här 1760.
Källa: Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Kartenabteilung, IIIC Kart N 7517 Blatt 264.

kungliga lantmätaren Conrad Poussette i Stralsund utfärda en bestyrkt kopia av *Charte über die Stadt Grimmen belegen in Vorpommern sowie selbige bey der königlichen allgemeinen Landesvermessung ist verfasset worden im Jahre 1697 von Arvid Carlmark* (»Karta över staden Grimmen i Vorpommern, upprättad av Arvid Carlmark år 1697 i samband med den kungliga allmänna lantmäteriförrättning«).

Medan de två kartorna över Grimmen från 1760, det vill säga från pommerska kriget, är av ovärderlig betydelse för rekonstruktionen av hur medeltidens och den tidigmoderna bebyggelsen längs utfartsvägarna såg ut, finns det för Grimmen en ännu tidigare källa att utnyttja i form av kartorna från den första kampanjen av den svenska landmätningen av Pommern i slutet av 1600-talet. Deras värde ligger framför allt i den detaljerade beskrivningen av stadens markområden och möjligheten att registrera namnen på de medborgare som bodde i staden vid denna tidpunkt, det vill säga hushållens huvudpersoner, och att hänföra dem till de enskilda stadsdelarna.[36]

NOTER

1 Eurelius 1687.
2 Förster & Porada 2016, s. 15–17.
3 Baumgartner 2015, s. 61–95.
4 Ekstrand 1896–1903, s. XX–VII–XLI.
5 Porada 2025.
6 Drolshagen 1920–1923.
7 Porada 2022, s. 349–377.
8 Gäfvert 1999, s. 74–94.
9 Drolshagen 1920; Ehrensvärd 2000, s. 225–239; Ehrensvärd 2001, s. 5–289; Ehrensvärd 2007, s. 13–47.
10 Ekstrand 1901–1906, nr. 103, s. 125–142.
11 Asmus 1996, s. 79–98; Dunsdorfs 1950/1974.
12 Ekstrand 1901–1906, nr. 102, s. 122–125.
13 Ekstrand 1901–1906, nr. 103, s. 125–142.
14 Rubow-Kalähne 1960, s. 196.
15 Petrulevich 2022, s. 95–129; Höglund 2016, s. 52–129.
16 Tollin 2021.
17 Porada 2003, s. 185–204; Kroll 2019, s. 467–480.
18 Drolshagen 1923, s. 202.
19 Helk 1966/67, s. 65–70; Porada 2004, s. 18–22.
20 Wartenberg 1996, s. 211; Asmus 1996, s. 87.
21 Drolshagen 1923, s. 226–232.
22 Rätz & Rodig 1984, s. 96–100.
23 Porada 2009, s. 45–73.
24 Asmus 1996, a. 93–95. Det nuvarande antalet kommer från Lindqvist 2024, s. 129.

Han sammanfattar urkartor och renritningar som renovationer, i motsats till fältritningar, som endast är kända för Pommern i ett fall (Mukran nära Sassnitz på Rügen), jfr. Lindqvist 2024, s. 113.
25 Porada 2005.
26 Höglund 2008, s. 15.
27 Wartenberg u. Porada 1998, s. 55–76; Porada 2024, s. 122–135.
28 Schleinert 2008.
29 Budell 2009, s. 25–43; Höglund 2015, s. 157–171; Porada 2020, s. 19–28; Porada 2021a, s. 2, 4–11.
30 Ekstrand 1896–1903, s. 260, 262, nr. 3.183; Deggim & Fiedler 2013, s. 11–16.
31 Asmus 2011, s. 93–114; Porada 2021b, s. 367–388. En aktuell översikt över utgåvan finns på: https://hiko-pommern.de/veroeffentlichungen-verlag-ludwig/#Schwedische-Landnahme. Hämtad 21/1 2021.
32 Porada 2015b, s. 265–278 och 445–448.
33 Fukarek & Porada 2006, s. 18–29.
34 Schönrock 2015.
35 Jörn 1998, s. 160–165.
36 Porada 2015a, s. 221–240 och 422–426.

REFERENSER

Asmus, Ivo 1996. »Die geometrische Landesvermessung von Schwedisch-Pommern 1692–1709«, i *Baltische Studien – Pommersche Jahrbücher für Landesgeschichte* N.F. 82, s. 79–98.

Asmus, Ivo 2011. »Die bisherige Editionspraxis der Landesaufnahme von Schwedisch-Pommern seitens der Historischen Kommission für Pommern«, i Michael Busch et al. red., *Die schwedische Landesaufnahme von Pommern 1692–1709. Perspektiven eines Editionsprojekts. Beiträge des Workshops am 9. und 10. Oktober 2009 im Pommerschen Landesmuseum Greifswald*, Die Schwedische Landesaufnahme von Vorpommern 1692–1709, Sonderband 2, Kiel: Ludwig, s. 93–114.

Baumgartner, Walter 2015. »Burleske Hochzeitsgedichte des Barock in schwedischen Dialekten und in Niederdeutsch«, i Peter Tenhaef red., *Gelegenheitsmusik im Ostseeraum vom 16. bis 18. Jahrhundert*, Berlin: Frank & Timme, s. 61–95.

Budell, Georg 2009. »Anmerkungen zur schwedischen Landesaufnahme des ehemaligen Herzogtums Pfalz-Zweibrücken«, i Christoph Schmelz & Jana Zimdars red., *Innovationen im Schwedischen Großreich – Eine Darstellung anhand von Fallstudien*, Schriften der David-Mevius-Gesellschaft 3, Hamburg: Kovac, s. 25–43.

Deggim, Christina & Beate-Christine Fiedler 2013. »Karten als Quellen regionalgeschichtlicher Forschung. Zur Einführung«, i *Stader Jahrbuch (Stader Archiv – Neue Folge 103)*, s. 11–16.

Drolshagen, Carl 1920. »Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster 1«, Beiheft zum 17./38. Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft Greifswald), Greifswald.
Drolshagen, Carl 1923. »Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster 2«, Beiheft zum 40./41. Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft Greifswald), Greifswald.
Dunsdorfs, Edgars 1950/1974. *Der Große Schwedische Kataster in Livland 1681–1710*, Handlingar 72, Stockholm: Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien/Melbourne.
Ehrensvärd, Ulla 2000. »Svensk kartläggning i Baltikum«, i Göran Hoppe red., *Öster om Östersjön*, Ymer 120, Stockholm : Svenska sällsk. för antropologi och geografi, s. 225–239.
Ehrensvärd, Ulla 2001. »Topographica Estoniae – Handritade kartor och ritningar över Estland i svenska offentliga samlingar/Handgezeichnete Karten und Zeichnungen von Estland in schwedischen öffentlichen Sammlungen«, i *Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamat/Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia*, XII, 1991–1999, Stockholm & Tallin, s. 5–289.
Ehrensvärd, Ulla 2007. »Nyenskans, Svenskarnas stad vid Neva. En kartläggning«, *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 67, Helsingfors, s. 13–47.
Ekstrand, Viktor 1896–1903. *Svenska Landtmätare 1628–1900. Biografisk förteckning*, Stockholm: Sveriges lantmätareförening.
Ekstrand, Viktor 1901–1906. *Samlingar i landtmäteri*, I–III, Stockholm.
Eurelius, Gunno 1687. »Elektron Dissertatione Historico-Physica Cum permissu Venerandae Facultatis Philosophicae In Illustri Academia Philyrea / Praeside … M. Gunnone Eurelio Dalia-Sueco … Respondens Andreas Eurelius Philosophiae Baccalaureus & SS. Theologiae Stud. fr: Pridie Calendas Maii Anno Chr. MDCXXCVII. In Collegio Principum Maiori …«, Leipzig.
Fukarek, Sabine & Haik Thomas Porada 2006. »Die Stadt Grimmen und ihr Museum. Mit einem Exkurs zur schwedisch-pommerschen Kartographiegeschichte anhand eines wertvollen Exponats aus der Sammlung«, *Pommern – Zeitschrift für Kultur und Geschichte* 44, Heft 3 , s. 18–29.
Förster, Thomas & Haik Thomas Porada 2016. »Bragagna und Zeese – Vom Fischen in der Adria und in der Ostsee. Aquarelle und Fotografien von Luigi Divari aus Venedig sowie Exponate des Deutschen Meeresmuseums Stralsund im Vergleich«, *KulturReport*, utg. av Stiftung Mitteldeutscher Kulturrat, Heft 3, s. 15–17.
Gäfvert, Björn 1999. »Att känna territoriet – Svensk kartering under Trettioåriga krigets dagar«, i Kerstin Abukhanfusa red., *Mare Nostrum – Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svenskt maktcentrum*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 13, Stockholm, s. 74–94.

Helk, Vello 1966/67. »Om pommerske matrikler og matrikelkort i dansk besiddelse«, *Arkiv – Tidsskrift for arkivforskning*, 1, s. 65–70.
Höglund, Mats 2008. »Inledning«, i Mats Höglund red., *1600-talets jordbruks-landskap. En introduktion till de äldre geometriska kartorna,* Skrifter utgivna av Riksarkivet 29, Stockholm & Sundbyberg, s. 9–15.
Höglund, Mats 2015. »Den oskyldige lantmätaren – Brynolf Hesselgren i bojor«, i *Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven*, s. 157–171.
Höglund, Mats 2016. »Ett lantmäteri med landets resurser«, i Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund & Bo Lundström red., *Med kartan i* fokus, Skrifter utgivna av Riksarkivet 36, Stockholm, s. 52–129.
Jörn, Nils 1998. »Die Auseinandersetzungen zwischen den schwedisch-pommerschen Ständen und ihrem Landesherrn wegen der Veränderung der Landesmatrikel 1799–1801«, i Ivo Asmus, Haik Thomas Porada & Dirk Schleinert red., *Geographische und historische Beiträge zur Landeskunde Pommerns – Eginhard Wegner zum 80. Geburtstag*, Sonderband der Greifswalder Geographischen Arbeiten – Wissenschaftliche Beiträge des Geographischen Institutes der Ernst-Moritz-Arndt-Universität, Schwerin, s. 160–165.
Kroll, Stefan 2019. »Die Folgen des Großen Nordischen Krieges für Grimmen«, i Haik Thomas Porada & Wolfgang Schmidt red., *Kirchliches Leben zwischen Trebel und Strelasund. Beiträge zur Geschichte des Kirchspiels und der Synode Grimmen*, Kiel: Steve-Holger Ludwig, s. 467–480.
Lindqvist, Ingvar 2024. »Schwedische Landesaufnahme Pommerns: Anmerkungen zu den Beständen und die Karten von Olde Warp (Altwarp)«, *Baltische Studien. Pommersche Jahrbücher für Landesgeschichte* N.F. 110, s. 111–131.
Petrulevich, Alexandra 2022. »Ortnamnspolitiken i svenska Pommern. En diskursanalytisk och kontaktonomastisk studie«, *Namn och Bygd. Tidskrift für nordisk namnforskning* 110, s. 95–129.
Porada, Haik Thomas 2003. »Die Baulichkeiten und Liegenschaften des Augustiner-Eremiten-Klosters und des Stadthofes des Prämonstratenserklosters Pudagla ('die Papen-Collatie') in Anklam zwischen Reformation und ausgehender Schwedenzeit«, i Claudia Kimminus-Schneider & Manfred Schneider red., *Klöster und monastische Kultur in Hansestädten. Beiträge des 4. wissenschaftlichen Kolloquiums Stralsund 12. bis 15. Dezember 2001*, Stralsunder Beiträge zur Archäologie, Geschichte, Kunst und Volkskunde in Vorpommern 4, Rahden/Westf.: Leidorf, s. 185–204.
Porada, Haik Thomas 2004. »Pommersche Karten aus der Schwedischen Landesvermessung in der Königlichen Bibliothek in Kopenhagen. Mit einem Exkurs über Quellen zur schwedischen Landesaufnahme im Staatsarchiv Stettin«, *Pommern – Kultur und Geschichte* 42, Heft 2, s. 18–22.
Porada, Haik Thomas 2005. *Nordica, Baltica und Sueco-Pomeranica im Staatsarchiv Stettin*, Publikationen des Lehrstuhls für Nordische Geschichte an der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald 6, Schwerin: Helms.

Porada, Haik Thomas 2009. »Das Zusammenwirken von Geodäsie, Steuererhebung und Militärpolitik in der schwedischen Großmachtzeit«, i Christoph Schmelz & Jana Zimdars red., *Innovationen im Schwedischen Großreich. Eine Darstellung anhand von Fallstudien*, Schriften der David-Mevius-Gesellschaft 3, Hamburg, s. 45–73.

Porada, Haik Thomas 2015a. »Die vier ältesten bekannten Karten von der Stadt Grimmen und ihrer Feldmark. Ulla Ehrensvärd (1927–2015) in dankbarer Erinnerung gewidmet«, i Norbert Buske, Haik Thomas Porada & Wolfgang Schmidt red., *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde. Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, Kiel: : Ludwig, s. 221–240 och 422–426.

Porada, Haik Thomas 2015b. »Adlige Familien in und vor der Stadt. Die Landeingepfarrten und ihre heraldischen Zeugnisse in den Kirchen und Kapellen von Grimmen, Stoltenhagen, Kaschow und Klevenow sowie ihre Entsprechungen im schwedischen Ritterhaus zu Stockholm«, i Norbert Buske, Haik Thomas Porada & Wolfgang Schmidt red., *Die Marienkirche in Grimmen und ihre Gemeinde. Beiträge zur Kirchengeschichte einer pommerschen Stadt*, Kiel: Ludwig, s. 265–278 och 445–448.

Porada, Haik Thomas 2020. »Das Grabmal für Henning von Stralenheim in der früheren Stiftskirche St. Arnual in Saarbrücken als Zeugnis der schwedischen Großmachtzeit (Teil 1)«, *Pommern – Zeitschrift für Kultur und Geschichte* 58, Heft 4/2020, s. 19–28.

Porada, Haik Thomas 2021a. »Das Grabmal für Henning von Stralenheim in der früheren Stiftskirche St. Arnual in Saarbrücken als Zeugnis der schwedischen Großmachtzeit (Teil 2)«, *Pommern – Zeitschrift für Kultur und Geschichte* 59, Heft 1, s. 2, 4–11.

Porada, Haik Thomas 2021b. »Der südliche Ostseeraum in historisch-geographischer Perspektive. Zur Entwicklung des Historischen Atlas von Pommern seit 1911«, i Wolfgang Wüst red., *Der Historische Atlas (von Bayern) als Ideengeber und Rezipient historischer Diskurse*«, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 83/2, hg. von der Kommission für Bayerische Landesgeschichte bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Verbindung mit der Gesellschaft für fränkische Geschichte und der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft, München, s. 367–388.

Porada, Haik Thomas 2022. »Die kartographische Erfassung von Landschaften im Ostseeraum im 17. Jahrhundert als Herrschaftsinstrument des frühmodernen schwedischen Staates«, i Haik Thomas Porada, Matthias Hardt, Ulrich Harteisen, Andreas Dix & Ute Wardenga red., *Landschaft – Region – Identität, Winfried Schenk zum 65. Geburtstag*, Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 39, Darmstadt: wbg Academic, s. 349–377.

Porada, Haik Thomas 2024. »Die Glashoffsche Karte von Wismar aus dem Jahre 1833 und ihre Vorläufer aus der Schwedenzeit der Herrschaft Wismar«, i Nils Jörn red., *Wismarer Beiträge – Schriftenreihe des Archivs der Hansestadt*

Wismar 30 (Jubiläumsausgabe), Wismar: Archiv der Hansestadt Wismar, s. 122–135.
Porada, Haik Thomas 2025. »Rügen zwischen Krieg und Frieden – Die Fortifikationspläne für die Insel aus dem frühen 19. Jahrhundert als Quellen für die Historische Geographie«, *Rügen-Jahrbuch 2027*, utg. av föreningen Insula Rugia, Putbus (kommande).
Rubow-Kalähne, Marianne 1960. »Matrikelkarten von Vorpommern 1692–98 nach der schwedischen Landesaufnahme. Eine kurze Erläuterung zu den Kartenblättern Neuenkirchen, Greifswald, Wusterhusen und Hanshagen«, *Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde* N.F. 17/18, Sonderband zum 4. Internationalen Archivkongress in Stockholm 1960, Leipzig, s. 189–207.
Rätz, Lisa & Uwe Rodig 1984. »Zur Geschichte der Schwedischen Landesmatrikel. Erfahrungen und Probleme bei der Erschließung eines historischen Kartenbestandes«, *Archivmitteilungen* 34, Heft 3, s. 96–100.
Schleinert, Dirk 2008. »Die schwedische Landesaufnahme der Insel Poel 1698«, Quellen und Studien aus den Landesarchiven Mecklenburg-Vorpommerns 9, Bremen.
Schönrock, Felix 2015. »Das bürgerliche Wohnhaus in Greifswald im 18. Jahrhundert. Wandel und Kontinuität«, Beiträge zur Architekturgeschichte und Denkmalpflege in Mecklenburg und Vorpommern, 11, Schwerin.
Tollin, Clas 2021. *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolvtusen kartor*, Antikvariska serien 58/Skrifter utgivna av Riksarkivet 43, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien & Riksarkivet.
Wartenberg, Heiko 1996. *Die schwedische Landesaufnahme von Vorpommern 1692–1709. Karten und Texte*, Ortsbeschreibungen, 2, 1: Insel Rügen, Halbinsel Jasmund, Greifswald: Landesarchiv Greifswald & Historische Kommission für Pommern.
Wartenberg, Heiko & Haik Thomas Porada 1998. »Schwedische Vermessungen in Pommern und Mecklenburg«, i Klaus-Dieter Hoppe red., *Schwedenzeit*, Rostock & Wismar: Stadtgeschichtliches Museum, s. 55–76.